

Marianne Lederer

La traduction aujourd’hui – le modèle interprétatif

**(Cahiers Champollion n° 9 Lettres Modernes Minard,
Caen, 2006. 196 pp. ISBN : 2-256-91102-0)**

Csizmadia Dominika

Marianne Lederer a francia fordítástudomány kiemelkedő alakja. Aktívan részt vesz az 1957-ben alapított neves párizsi Tolmács- és Fordítóképző Főiskola (École des Interprètes et des Traducteurs – ÉSIT) oktatói és kutatói munkájában, melynek 1990-től 1999-ig volt igazgatója, ma a Fordítástudományi Kutatóközpont (Centre de Recherche en Traductologie) vezető tanára. Több évtizedes magas szintű tolmácsolási tapasztalatát számos fordításelméleti és didaktikai könyvben és cikkben foglalta össze szerzőként, társszerzőként vagy szerkesztőként. Ebben a fordítástudományi alapműnek számító könyvében Marianne Lederer a Danica Seleskovitch-csal közösen kidolgozott interpretatív fordításmodell, a szövegértelem-elméletet mutatja be.

Ez az elmélet nem csupán a francia, de a nemzetközi fordítástudományi körökben is nagy visszhangot keltett, számos szerző idézi, hivatkozik rá, és azóta is több kutatás kiindulópontjául szolgál. Ugyanakkor sokan, főként műfordítók és a műfordítás elméletével foglalkozók bírálják is, hiszen az értelem fordítása szerintük etnocentrikus és annexionista fordításvezetékhez vezethet. Mindazonáltal az interpretatív modell egyik legfőbb érdeme éppen az, hogy az egyéb fordításelméleti irányzatokkal, elméletekkel ellentétben, általában véve alkalmazható a fordításra, függetlenül annak műfajától és a konkrét nyelvpároktól. Másik lényeges jellemzője, hogy magát a fordítás folyamatát írja le. A fordítást mint emberi cselekvést vizsgálja, s ezáltal mindenképpen gazdagítja a mai fordítástudomány palettáját, hiszen a különböző, főként angolszász, német és orosz irányzatok inkább a fordítás kiindulópontjául szolgáló forrásszöveg és a végeredményének tekinthető célszöveg kapcsolatát, a nyelveket és a kulturális tényezőket tanulmányozó kutatások irányába mutatnak.

A 196 oldalas könyv, melynek első kiadása 1994-ben jelent meg Párizsban, az Hachette kiadónál (Marianne Lederer: *La traduction aujourd’hui – le modèle interprétatif*, Hachette, coll. F / Références, Paris, 1994, 224) érthetően, számos gyakorlati példával illusztrálva mutatja be az interpretatív fordításmodell.

A szerző már a kétoldalas előszóban deklarálja tudományos álláspontját, miszerint minden megértés értelmezés, s ez alól a fordítás sem kivétel, hiszen „a sikeres fordítás záloga a szövegek értelmezése és a nyelven kívüli ismeretek alkalmazása” (5. o.). Ez az egyetlen vezérgondolat hatja át az egész könyvet, mely elméleti és gyakorlati részre oszlik.

Az *Aspects théoriques de la traduction* c. első részben Marianne Lederer arra a kérdésre próbál választ adni, hogy mi a fordítás? Az itt bemutatott interpretatív fordításmodell szerint „a fordítás folyamata három szakaszból áll: a forrásszöveg megértése, az értelem nyelvi formájából való kiragadása (deverbalizálás) és a megértett gondolatok, az átértzett érzések másik nyelven történő kifejezése” (7. o.).

Az első fejezetben az értelmezésen alapuló fordítás bemutatásakor a szerző először is különbséget tesz a fordítás három szintje között, mely a saussure-i értelemben vett *langue* és *parole*, valamint a szöveg szintjén valósul meg. Lederer szerint csak ez utóbbi tekinthető valódi fordításnak, mert csak ezen a szinten lehet az értelmet megragadni. Értelmet fordítani azonban lehetetlen értelmezés nélkül, amire Lederer az *Interpréter* c. alfejezetben mutat rá, majd különbséget tesz a szóbeli és írásbeli közvetítés között, és néhány oldal erejéig kitér a fordítás interpretatív magyarázati modelljének szóbeli eredetére is, hiszen mind ő, mind Danica Seleskovitch a konferenciatorlmácsolásban szerzett tapasztalatai alapján dolgozta ki a fordításban kevésbé látványos, de mégis éppúgy érvényesülő interpretáción alapuló fordításmodellt. A fejezet további részében részletesen megismerkedhetünk a fordítási folyamat három szakaszával. Megtudhatjuk, hogy az értelmet a fordító, éppúgy, mint a tolmács ún. értelemegységek szerint ragadja meg: ezek azok a mentális reprezentciónak megfelelő minimális egységek, amelyek nyelvi és nyelven kívüli ismeretek összekapcsolódásának eredményeképpen jönnek létre: e szint alatt csak szó szerinti fordításokat lehet készíteni. Egy szöveg megértése magában foglalja a szöveg explicit nyelvi összetevőjének és az implicit komponensnek a megértését is. A megértett és deverbalizált értelem célnyelven történő újrafogalmazása a fordítás harmadik, befejező szakasza, amely során a fordító megteremti a forrás és a célszöveg közötti ekvivalenciát.

Az első rész második fejezetében (*Équivalences et correspondances*) a szerző a fordítástudomány központi, ám annál kényesebb témáját, az ekvivalencia kérdését érinti, különbséget téve az ekvivalencia (*équivalence*) és a formális megfelelés (*correspondance*) között. Számára az ekvivalencia csakis értelem-ekvivalencia lehet, függetlenül a megfogalmazás nyelvtani vagy lexikális különbségeitől. E fejezetben tér ki a szinekdoché jelenségére és az ekvivalencia megteremtésében játszott szerepére is. Mindazonáltal Lederer elismeri, hogy minden szöveg szükségképpen tartalmaz formális megfeleléseket is, ilyenek a szándékosan választott szavak, a felsorolások vagy a pontosan körülhatárolt referenssel rendelkező szakszavak. Ha ezeknek a szavaknak létezik pontos megfelelője a célnyelvben, akkor annak kell a fordításban szerepelnie (53. o.). Ha viszont nincs egy szónak pontos megfelelője a célnyelvben – és ez a gyakoribb eset –, akkor az ekvivalenciateremtés nehézsége miatt egyesek arra a következtetésre juthatnak, hogy a fordítás a lefordíthatatlan szavak miatt mindenképpen veszteséggel jár. Marianne Lederer nem tartozik közéjük. Szerinte attól fogva, hogy a fordítás nem a szavak, hanem az értelem szintjén történik, nem beszélhetünk fordíthatatlanságról, hiszen az értelem *mindig* átvihető egy másik nyelvbe. A fordítói szabadság és hűség évszázados vitáját pedig úgy dönti el, hogy a szöveghez való hűség csakis az értelemhez való hűséget jelentheti.

A harmadik, *Langage et traduction* c. fejezetben a szerző elveti azt az elterjedt nézetet, miszerint „a fordítás pusztán megfelelések és nyelvi-nyelvészeti tanulmányok kérdése” (71. o.), és elveti azt az irányzatot is, amely a fordítás-tudományt a nyelvészet részének tekinti. Azért, hogy rávilágítson arra, hogy „a fordítást miért nem a nyelvészet felől kell megközelíteni” (u. o.), a 20. századi nagy nyelvészeti irányzatok rövid bemutatásával felvázolja a nyelvészet és a fordítás viszonyát, majd olyan fogalmakat definiál, mint *nyelv*, *beszéd* és *szöveg*. A fordítás csak akkor valósulhat meg a szöveg szintjén, ha a szöveg tartalmaz diszkurzív paramétereket is, ellenkező esetben csupán ún. makrojelről beszélhetünk, amely mindig többértelmű; így a fordító csak értelemhipotéziseket fogalmazhat meg, ami lehetetlenné teszi a szöveg pontos értelmezését. A fejezetet a szerző az értelmezés két példájával zárja: a színészi interpretálást és a nyíltan kifejezett interpretálást mutatja be a színész Louis Jouvet és az író Carlo Coccioli művein keresztül.

Az első rész elméleti fejezetei után a könyv második része (*Les pratiques de la traduction*) gyakorlati kérdéseket tárgyal.

A *Les problèmes pratiques de la traduction* címet viselő első fejezet számos példán keresztül mutatja be azokat a problémákat, amelyekkel a fordítók nap mint nap szembesülnek. „Ideális esetben a fordítás egy szöveg fogalmi és érzelmi tartalmának egyik nyelvről a másikra való közvetítését jelenti, amit egy tökéletesen kétnyelvű fordító hajt végre, aki teljes mértékben azonosul az eredeti szöveg írójával, és tisztában van a szöveg olvasóinak várható reakcióival. Elméletileg semmilyen nyelvi, kulturális, stilisztikai, tematikai vagy terminológiai akadály nem jelent számára problémát” (93. o.). A valóság azonban ettől igen távol áll, s ez okozza a gyakorlatban megfigyelhető problémákat. Lederer szerint az egyik legfőbb hiba a deverbilizálás hiánya, amely megjelenhet mind a szavak, mind a mondatok szó szerinti átírásában is, noha „fordítás közben ösztönösen érezzük, hogy a szó nem a fordítás egysége” (98. o.). A másik fő nehézséget gyakran a kulturális tényező átvitele jelenti, hiszen „azoknak a tárgyaknak és fogalmaknak, amelyek kizárólag egy adott kultúrához tartoznak, nincsenek lexikai megfelelőik a befogadó kultúrában, és ha mégis sikerül kifejeznünk ezeket, nem számíthatunk arra, hogy a fordított szöveg olvasói tökéletesen tisztában lesznek e tárgyak és fogalmak természetével” (102. o.). Ezt a problémát márpedig a fordítónak meg kell oldania. A szerző itt a reáliák átvitelének különféle módszereit veszi számba és illusztrálja példákkal: az adaptációt, a teljes átalakítást, az explicitációt, az etnocentrizmust és – szélsőséges esetben – a kulturális tényező figyelmen kívül hagyását.

A *Traduction et enseignement des langues* c. második fejezet véleményem szerint inkább a francia olvasóközönséget célozza meg, noha más olvasók is kétségkívül érdekesnek találhatják. Franciaországban ugyanis a nyelvtanításban komoly hagyománya van az idegen nyelvről anyanyelvre (*version*) és az anyanyelvről idegen nyelvre (*thème*) való fordításnak mint didaktikai módszernek, ami természetesen más országokról is elmondható, de a francia iskolarendszerben ez a gyakorlat annyira erős, hogy gyakran összetévesztik a fordítás didaktikájával. Ez nem csupán azért jelent problémát, mert a pedagógiai célzatú fordítás és a professzionális fordítás nem ugyanazt a nyelvismereti szintet feltételezi,

de azért is, mert a pedagógiai fordítás esetében éppen „a két nyelv közti formális megfelelések elsajátítása a cél, a másokban pedig olyan módszereké, amelyek lehetővé teszik ekvivalenciák létrehozását bármely két nyelv vonatkozásában” (112. o.). A fejezet végén a szerző bemutatja azokat a módszereket, amelyekkel az ÉSIT-ben tökéletesítik a fordítónövendékek nyelvtudását, valamint azt a pedagógiát, amely szerint a fordítóképzés zajlik.

A harmadik fejezet (*La traduction en langue étrangère*) legfőbb érdeme, hogy részletesen kitér a B nyelvre történő fordítás igen ritkán tárgyalt kérdésére. Az persze érződik, hogy a szerző – lévén, hogy francia az anyanyelve – nem tud igazán belehelyezkedni a kis nyelvek számára fontos problémákba, de erőfeszítései mindenképpen értékelendők. Valószínűleg éppen ennek ellensúlyozására egy norvég kutató, Antin Fougner Rydning disszertációját veszi alapul, aki a B nyelvre való fordítás elfogadhatóságát vizsgálja, abból a tényből kiindulva, hogy a kis nyelvek esetében a fordítók kénytelenek megszegni azt az általános szabályt, miszerint csak anyanyelvükre fordíthatnak. Ez viszont olyan elméleti és gyakorlati problémákat vet fel, amelyekkel a nagy nyelveket anyanyelvként használó fordítók, fordítástudománnyal és fordítóképzéssel foglalkozó szakemberek általában nem foglalkoznak, holott a világ nyelveinek többségét érintő kérdésekről van szó.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a gépi fordítás témakörét tárgyalja az emberi fordítás perspektívájában, hiszen „az informatika egyre nagyobb szerepet kap mindennapi életünkben, és ennek megfelelően a fordítók életében is” (141. o.). A gépi fordítás rövid történeti áttekintése után bemutatja, hogy – mivel a teljes egészében gép által végzett fordítás ma még korántsem vezet kielégítő eredményre – az ember milyen szerepet kap a gépi fordítás során, majd részletesen kitér az ember és a gép összehasonlítására. A különbségek az emberre jellemző egyéni szókincsből, a többértelműség különféle formáiból, a deverbálizálás képességéből és az értelem közvetlen észleléséből adódnak. Hasonlóság mutatkozik ugyanakkor az ember emlékezetében jelen lévő lexikális hálózatok és az ún. „alnyelvek” (*sub-languages*) között, a szó szerinti átírás emberre és gépre egyaránt jellemző jelenségében, valamint az átvitelből adódó többértelműségek esetében. Ám mivel a gép egyre inkább közeledik az emberhez, egyre szélesebb azon területek köre, ahol – ha nem is helyettesíti teljes egészében az embert – mindenképpen komoly segítőtárs lehet az emberi fordításban.

A könyvet rövid utószó, két függelék, egy igen hasznos szójegyzék, irodalomjegyzék és tárgymutató zárja.

A könyv *A fordítás ma* címen 2008 májusában magyarul is megjelent az Equinter Kiadó gondozásában, s ezzel jelentős hiányt pótol a hazai könyvpiacra.